

El patrimoni jueu de Tàrrega. La seva investigació i difusió des del Museu Comarcal de l'Urgell (Tàrrega)

Oriol Saula Briansó i Anna Colet Marcé

*osaula@museutarrega.cat

Resum

Des del Museu Comarcal de l'Urgell i des de diferents col·laboradors d'aquest, s'ha dut a terme una tasca d'investigació a l'entorn del patrimoni medieval jueu de Tàrrega. L'exhaustiva i minuciosa feina feta en l'estudi documental i en la recerca arqueològica ha estat fonamental de cara a posar en valor aquest patrimoni i fer una tasca divulgativa de qualitat. L'eix de la divulgació s'ha materialitzat en l'exposició permanent *Tragèdia al call. Tàrrega 1348*, així com en diferents publicacions científiques i divulgatives, la senyalització d'un itinerari pel call, cicles de conferències i altres iniciatives.

Resumen

Desde el Museo Comarcal de l'Urgell y desde distintos colaboradores del mismo, se ha llevado a cabo un trabajo de investigación en torno el patrimonio medieval judío de Tàrrega. La exhaustiva y minuciosa labor realizada en el estudio documental y en la investigación arqueológica ha sido fundamental para poner en valor dicho patrimonio y llevar a cabo un trabajo de divulgación de calidad. El eje de la divulgación se ha materializado con la exposición permanente *Tragèdia al call. Tàrrega 1348*, así como en distintas publicaciones científicas y divulgativas, la señalización de un itinerario por el barrio judío, ciclos de conferencias y otras iniciativas.

Abstract

The Urgell District Museum and its collaborators have carried out research work into the medieval Jewish patrimony of Tàrrega. The comprehensive and thorough work done in the study of the documents and the archaeological research have been the foundations for promoting this heritage and carrying out a high-quality dissemination of it. The focus of the promotion is the permanent exhibition *Tragedy in the Jewish quarter. Tàrrega 1348*, as well as different scientific and popular publications, the signposting of a route around the Jewish quarter call, series of talks and other initiatives.

Paraules clau: patrimoni, jueus, exposició permanent, call, fossar, Edat Mitjana, difusió.

Oriol Saula Briansó. Nascut a Tàrrega el 1965. És llicenciat en Geografia i Història (UB), en l'especialitat de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia (1989). Després de treballar com a arqueòleg en diferents intervencions, des de 1993 treballa al Museu Comarcal de l'Urgell. Actualment ocupa el càrrec de director tècnic del Museu. La seva recerca es mou entre la cultura ibèrica al territori de l'Urgell i l'època medieval i moderna a Tàrrega. Forma part dels projectes d'investigació del poblat Ibèric dels Estinclells (des del 2002) i del Pla de les Tenalles de la Mora (des del 2014). A Tàrrega ha coordinat i ha intervingut en les excavacions fetes al castell, convent dels Agustins, adoberia del Molí del Codina, necròpolis jueva de les Roquetes, el call, el pou del gel, i diferents indrets de la muralla. Ha comissariat i coordinat diferents exposicions temporals i permanents, la més recent *Tragèdia al Call. Tàrrega 1348*, juntament amb Anna Colet l'any 2014. És codirector de la revista *Urtx. Revista d'humanitats de l'Urgell*.

Anna Colet Marcé. Nascuda al Vendrell el 1976. És llicenciada en Història per la UdL. Ha dirigit en diferents excavacions arqueològiques. Des de 2008 treballa com a arqueòloga al Museu Comarcal de l'Urgell, duent a més diferents tasques de difusió, comunicació i xarxes socials. Forma part dels projectes d'investigació del jaciment iber i visigot del Tossal del Moro de Castellserà (des de 2007) i del Pla de les Tenalles de la Mora (des del 2014). L'any 2007 va dirigir l'excavació de la necròpolis jueva de les Roquetes. Amb l'equip d'investigació d'aquesta necròpolis jueva ha participat en diferents jornades i congressos a nivell nacional i internacional. Ha publicat diferents articles a *Urtx. Revista d'humanitats de l'Urgell* així com altres publicacions científiques i divulgatives. Comissària de l'exposició *Tragèdia al call. Tàrrega 1348*, juntament amb Oriol Saula l'any 2014.

El patrimoni jueu de Tàrrega. La seva investigació i difusió des del Museu Comarcal de l'Urgell (Tàrrega)

Oriol Saula Briansó
Anna Colet Marcé

Els antecedents

A principis dels anys 80 naixia a Tàrrega l'Associació d'Amics del Judaisme Català. Aquesta associació va tenir com a seu el propi Museu Comarcal de l'Urgell, que havia nascut just uns mesos abans, fruit del Conveni de l'Ajuntament de Tàrrega amb el Departament de Cultura el 20 de novembre de 1981. Aquesta associació realitzà a Tàrrega la I Jornada d'Estudiosos del Judaisme Català, els dies 21 i 22 de desembre del 1984, i publicaria la revista *Calls*. Entitats com la Societat Catalana d'Estudis Hebraics i més tard l'Institut Món Juïc serien hereves d'aquesta primera associació.

Durant 1997-98 s'excavà a Tàrrega el jaciment del Molí del Codina. Aquest jaciment, que presenta un edifici començament del segle XIV posteriorment reutilitzat com adoberia durant els segles XV, XVI i primera meitat del XVII, va fer plantejar la hipòtesi de l'ús inicial de l'edifici del segle XIV, com a primera sinagoga de Tàrrega¹. Tot i l'oposició d'un sector dels investigadors², els arqueòlegs responsables de la recerca del jaciment continuem defensant a tall d'hipòtesi la possibilitat i viabilitat d'aquesta interpretació de l'edifici, a causa de la seva situació, mides, cronologia i altres indicis. Amb tot, som conscients que l'excavació no va aportar, atenent la reutilització de l'edifici, elements materials determinants que permetessin corroborar aquesta hipòtesi. En qualsevol cas aquesta excavació va fer despertar l'interès pel patrimoni jueu de Tàrrega i en especial per la situació de les dues sinagogues esmentades en la documentació³.

La represa de la investigació del patrimoni jueu de Tàrrega. La recerca arqueològica i documental.

En el primer decenni del segle XXI un investigador, Josep Xavier Muntané Santiveri torna a posar sobre la taula la investigació del patrimoni documental i literari jueu de Tàrrega. El seu llibre *Fonts per a l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrega. Documents i regesta*, editat el 2006 (veure nota bibliogràfica 3) fa per primer cop un compendi de tota la documentació coneguda sobre els jueus de Tàrrega i també una revisió. A aquest primer treball d'investigació segueixen diferents articles a *Urtx. Revista d'humanitats de l'Urgell* sobre la comunitat jueva de Tàrrega. En aquest sentit volem destacar dos articles de Josep Xavier Muntané dedicats a la situació del call⁴ i la situació del fossar⁵ dels jueus, a partir del llibre d'Estimes de principis del segle XVI. En altres articles Muntané tractaria aspectes més concrets com són l'alimentació de la comunitat jueva medieval de Tàrrega⁶ i els metges jueus⁷. Tots aquests treballs aporten nous coneixements sobre l'aljama medieval de Tàrrega, esclareixen errors que s'havien repetit en la historiografia anterior i posen sobre la taula dos aspectes claus del llegat jueu de Tàrrega: la situació del call i del fossar. En el primer cas Muntané delimita amb precisió l'espai que ocupava el call dins de la vila medieval de final del segle XV i dins d'aquest espai hi situa l'indret exacte on hi havia el forn dels jueus i l'àrea on estaria emplaçada la sinagoga bastida a mitjan segle XIV. En el segon cas Muntané fa una proposta d'ubicació de l'indret on es trobava el fossar dels jueus.

Aquest darrer treball va ser determinant per localitzar aquest fossar i coincidí en el temps amb l'excavació de la pròpia necròpolis jueva el 2007 que es trobava situada en un extrem de l'urbanització del barri residencial del Maset, ocupada per parcel·les de propietat privada pendents d'edificar. Donada l'àmplia zona a excavar

i els diferents interessos dels propietaris en l'excavació hi van intervenir dos equips. L'equip que excavaria el gruix de la necròpolis seria el creat pel Museu i l'Ajuntament de Tàrraga, amb el suport del Departament de Cultura de la Generalitat, dirigit per l'arqueòloga Anna Colet i amb antropòlegs de la Universitat Autònoma de Barcelona; equip dirigit per la Dra. Eulàlia Subirà amb l'antropòleg Jordi Ruiz que portaria el pes del treball de camp i posteriorment es faria càrrec de l'estudi antropològic de les restes. I un segon equip, contractat per l'empresa propietària d'un conjunt de parcel·les urbanes, estava format per arqueòlegs de l'empresa Arqueociència dirigida per l'arqueòleg Marc Piera. La troballa d'un anell amb el nom en hebreu de la dona a qui havia pertanyut va ser determinant per verificar la hipòtesi plantejada per Muntané i adscriure clarament la necròpolis a la comunitat jueva. Durant els vora vuit mesos que durà la intervenció es posaren al descobert 182 tombes individuals i 6 fosses comunes on es trobaren les restes de un nombre mínim de 69 individus, que presentaven en la seva major part clares evidències de violència en les restes òssies (talls, fractures, cops...). L'estudi de les fosses comunes; de les restes humanes, les troballes numismàtiques i les analítiques de carboni 14 van permetre posar en relació aquestes fosses amb l'assalt al call de 1348, que fins aquell moment només es coneixia per les fonts de la Cancelleria Reial⁸ i el llibre de Josep Ha-Cohen, *La vall de les Llàgrimes*⁹. Era el primer cop que fets coneguts d'un avalot contra una comunitat jueva medieval, citats per les fonts documentals, podien ser contrastats i reafirmats per la troballa de les evidències arqueològiques, que demostraven la veracitat del que deien les fonts i mostraven la cruïsa dels fets. Per tant ens trobàvem davant d'una troballa excepcional que feia de la necròpolis jueva de les Roquetes un jaciment singular i únic a Europa.

L'excavació no va estar exempta de polèmica, donada la pressió de determinats membres de la comunitat jueva per tal d'aturar la intervenció. Aquesta pressió si bé no va parar els treballs d'excavació, va propiciar una desafortunada entrega d'una part molt significativa de les restes humanes exhumades a la necròpolis jueva perquè fossin enterrades en el Cementiri Jueu de Collserola, l'estiu del mateix 2007, quan encara estava en curs

Vista de les fosses comunes de la necròpolis jueva de les Roquetes (Foto MCUT).

l'excavació i no s'havien realitzat els estudis arqueològics i antropològics pertinents¹⁰. Aquesta decisió presa en el seu moment pel Departament de Cultura de la Generalitat contradeia la pròpia normativa que regula el patrimoni arqueològic, incomplint el Decret 78/2002 de 5 de març del reglament de protecció del patrimoni arqueològic i paleontològic. Aquest fet va generar una forta oposició en el col·lectiu d'arqueòlegs i un ressò mediàtic important. El Departament de Cultura reconduiria més endavant aquesta situació establint un protocol d'actuació per a excavacions de necròpolis històriques¹¹.

A banda del conflicte generat, la necròpolis jueva de les Roquetes fou un descobriment transcendent a nivell europeu. Pel que fa a Tàrrega esdevingué una troballa molt important pel coneixement de la història de la comunitat jueva i, més concretament, pel coneixement de l'abast de l'assalt al call de 1348, posteriorment, el 2008 es produí una nova troballa arqueològica, aquest cop al call de Tàrrega. Del call, gràcies a l'estudi previ de Josep Muntané¹², ja en coneixíem els límits, especialment pel que feia a la segona meitat del segle XV. L'excavació efectuada al carrer de la Font 7 i 9, feta gràcies al seguiment que es fa des de l'Ajuntament de Tàrrega i el Museu de totes les obres que poden afectar el patrimoni arqueològic de la ciutat, va donar uns resultats rellevants per entendre aspectes de com va ser l'assalt al call. En el pati d'una casa i dins d'una sitja amortitzada a mitjans del segle XIV, que es trobava excavada en aquest pati, es documentaren un conjunt d'abocaments de materials ceràmics, de restes de fauna, així com de restes d'objectes relacionats amb l'artesanat, així com troballes numismàtiques que corresponien a una o diferents famílies jueves. Els materials, contemporanis a 1348 havien estat destruïts sobtadament i posteriorment abocats al pati de la casa. Aquests abocaments s'interpretaren com una conseqüència de l'assalt al call¹³. L'estudi de les restes de fauna¹⁴

així com la troballa d'un petit fragment d'una hanukiya, llàntia ritual jueva, confirmaven l'adscripció dels materials a la comunitat jueva.

Ambdues excavacions donaren un important conjunt de materials que havien pertanyut a membres de la comunitat jueva de Tàrrega i que ens aportaven molta informació sobre aspectes de la vida quotidiana, creences i rituals funeraris d'aquestes persones: anells, collarets, arracades, amulets, agulles que subjectaven les mortalles, objectes personals, restes de teixits, elements metàl·lics domèstics, vaixel·la i ceràmica de cuina, restes de fauna consumida per la comunitat jueva tallada amb un patró específic, monedes, etc. Tots aquests elements formaven un conjunt excepcional que se sumava a la pròpia informació de les restes antropològiques de la comunitat jueva i les interpretacions derivades de l'estudi dels dos conjunts arqueològics.

L'exposició tragèdia al call. Tàrrega 1348 i la difusió feta des del Museu Comarcal de l'Urgell

Amb aquests elements sobre la taula es va plantejar fer una exposició permanent centrada en aquest episodi tràgic de la història de Tàrrega. L'historiador Joan Eubebi Garcia Biosca aportaria la idea original d'aquesta exposició permanent i seria el redactor, juntament amb Ignasi Cristià, d'un primer

Exposició permanent *Tragèdia al call. Tàrrega 1348*

projecte Museogràfic que després donaria peu a un segon projecte de GMM Comunicació, executat per l'empresa Espai Visual. L'exposició es realitzaria gràcies a una subvenció de 200.000 € que aportaria el Ministerio de Cultura derivada de l'esmena als pressupostos de l'Estat feta pel grup d'Esquerra Republicana¹⁵.

La sala permanent s'inaugurava el març de 2014 i paral·lelament sortia el catàleg de l'exposició, escrit per diferents especialistes entre els quals hi havia l'equip format a l'entorn del jaciment de la necròpolis jueva de les Roquetes, format per Oriol Saula, Anna Colet, Josep Xavier Muntané, Eulàlia Subirà, Jordi Ruiz i importants col·laboracions com el del mateix Joan Eusebi Garcia Biosca, Alberto Velasco, Miquel Àngel Farré, Jordi Casanovas, Maria Clua i un pròleg de Paul Salmona, director del Musée d'Art et d'Histoire du Judaïsme de Paris¹⁶. Aquesta publicació, traduïda al castellà i a l'anglès esdevé una síntesi de l'estat de la qüestió del patrimoni medieval jueu targarí i en especial de l'assalt al call de 1348 que coneixem per les fonts documentals i l'excavació de la necròpolis de les Roquetes i les troballes efectuades al call. En relació amb aquestes excavacions ja es publicaria un primer estat de la qüestió al número 23 de la miscel·lània *Urtx* pel que fa al fossar¹⁷ i a les notícies sobre l'assalt al call¹⁸ i a *Urtx* 26¹⁹, pel que fa a les troballes dutes a terme al call.

Senyalització del call de Tàrrega (Foto MCUT).

En el mateix moment, gràcies al suport de l'Institut d'Estudis Ilerdencs i la Diputació de Lleida es realitzava un itinerari pel call amb rètols en els 5 punts de més interès del call i un plafó informatiu en el jaciment de la necròpolis de les Roquetes²⁰

Des de l'obertura de l'exposició permanent *tragèdia al call*, «Tàrrega 1348», aquest espai ha

rebut més de 5.000 visites i ha esdevingut l'eix temàtic més identificatiu del Museu Comarcal de l'Urgell.

En aquest sentit anualment es fa un cicle de conferències que porta per títol «Tragèdia al call. Tàrrega 1348». Des del seu inici el 2014 s'han realitzat tres cicles de conferències, amb un total de dinou, on diferents especialistes i investigadors han parlat de temàtiques o materials relacionats amb l'exposició permanent o amb el patrimoni jueu medieval de la zona i en la Tàrrega dels segles XIII, XIV i XV²¹. Així en aquests tres cicles s'han tocat temes com el ritual funerari jueu, els amulets emprats pels jueus enterrats a la necròpolis jueva, la crisi i les tensions socials a l'aljama de Tàrrega en la primera meitat del segle XIV, la documentació entorn l'assalt al call de 1348, els rastres del crim en les fosses comunes de 1348 i les armes de l'assalt al call, els objectes personals amb inscripció hebrea trobats a Tàrrega, el moneder dels jueus de Tàrrega, el Regiment de Jacme d'Agramont enfront la pesta de 1348, els Natan, els teixits trobats a la necròpolis de les Roquetes, el call i el llegat patrimonial dels jueus de Tàrrega.

Conferència de Josep Muntané Santiveri dins del cicle «Tragèdia al call Tàrrega 1348».

El museu també ha col·laborat en l'edició de publicacions fruit de la investigacions sobre els

jueus de Tàrrega, com és el cas del llibre de Josep Muntané sobre els documents referents als jueus de Tàrrega que es troben a l'Arxiu Parroquial de Verdú, editat per l'Institut Mòn Juïc²² i també ha editat llibres com el de Francesc Cremades entorn la pesta negra de 1348, íntimament vinculat amb el context històric de l'exposició permanent: *El regiment de preservació de pestilència (1348) de Jacme d'Agramont. Història del manuscrit guardat a Verdú, context i versió en català actual*. I ha acollit presentacions de llibres de temàtica jueva, com el llibre de Manel Forcano, *Els jueus Catalans. La història que mai t'han explicat*. Dins d'un caire més lúdic el museu ha organitzat durant els darrers estius sopars temàtics, l'un dels quals dedicat a la cuina jueva i d'altres inspirats en la cuina medieval.

De cara a les visites amb públic escolar el museu ha creat tallers de temàtica jueva i on es treballa la diversitat cultural i la mirada envers les minories i els «diferents». Els tallers també tracten aspectes com els amulets que empraven els jueus de Tàrrega per a protegir-se. En aquest sentit el museu de Tàrrega compta amb un important conjunt d'aquests elements protectors que solien estar fets amb atzabeja, corall, ambre, cristall de roca, vidre, així com hamses de plata i de banya. D'aquest conjunt de peces destaca el collaret format per deu amulets corresponent a un nen enterrat a les fosses comunes (nota: FS 163), nen que presentava una malformació òssia a les extremitats inferiors i que explicaria aquest collaret protector excepcional. El collaret va ser prestat per a l'exposició *Magie. Anges et démons dans la tradition juive*. Que va tenir lloc entre el març i el juliol de 2015 al *Musée d'art et d'histoire du judaïsme* de París. De manera que aquesta peça ha tingut una difusió internacional i és sens dubte un referent pel que fa a l'ús d'amulets protectors dins la tradició jueva.

Pel que fa a la difusió científica de les troballes fetes a Tàrrega el museu ha estat present a: Lucena

(2008), Murcia (2009), Barcelona (2009), Paris (2010), París (2014), Leeds (2015), Lorca (2015). També s'han publicat articles en revistes científiques d'abast internacional i en col·laboració amb investigadors estrangers especialistes en diferents camps²³

És per aquest motiu que el jaciment de la necròpolis jueva de les Roquetes i el llegat jueu medieval de Tàrrega s'ha donat a conèixer a nivell internacional i les fosses comunes de 1348 són un clar referent també en aquest nivell.

Projectes de futur

L'Ajuntament de Tàrrega ha adquirit recentment una casa del carrer de l'Estudi, vial que constituïa l'eix vertebrador del call. La casa conserva bona part de l'estructura gòtica de l'edifici, no s'hi han realitzat obres importants en els darrers segles i és un clar exemple de com podia ser una casa jueva. La major part del call encara conserva l'estructura urbana medieval en un percentatge elevat, el parcel·lari actual coincideix amb el de final del segle XV i principi del segle XVI que coneixem pels llibres d'estimes. Això fa que sigui relativament fàcil identificar bona part de les cases dels jueus que hi habitaven a la darreria del segle XV i posar en el mapa la situació d'alguns elements importants del call. Tota aquesta informació, en la qual s'hi està treballant des del MCUT, amb Josep Xavier Muntané encapçalant la recerca, podrà ser emprada en una futura exposició temporal sobre l'estructura urbana de la Tàrrega medieval prevista pel 2018 i també podrà ser utilitzada en un futur si es tira endavant un centre d'interpretació del call, que podria tenir com a seu la casa esmentada del carrer de l'Estudi.

Les excavacions fetes al call l'any 2007-2008 van tenir una continuïtat l'any 2011 durant el rodatge

d'un programa de televisió *Sota a Terra* que, a banda de servir per fer difusió del patrimoni medieval jueu de Tàrrega, ens va servir també per prospectar amb petits sondejos l'estat del subsòl del call i poder identificar estrats i nivells medievals en diferents indrets. Aquesta informació pot donar peu en un futur proper a fer noves intervencions arqueològiques al call de Tàrrega, en indrets que actualment es troben sense edificar o que són susceptibles de ser sondejats. L'objectiu final és tenir una informació cada cop més exhaustiva de com era el call i conèixer aspectes de la vida dels seus habitants que no sempre trobem en la documentació escrita.

Els cicles de conferències a l'entorn la història i el llegat jueu de Tàrrega continuen de forma anual i s'obren en les futures edicions per tractar temàtiques més generals sobre història, costums i religió jueves. Amb tot no es deixaran de banda temàtiques referents a Tàrrega i a l'exposició «Tragèdia al call. Tàrrega 1348».

Notes

- 1.- BADIAS, Jaume; SAULA, Oriol. «Les Excavacions arqueològiques del jaciment del Molí del Codina de Tàrrega», *Tamid*, 1999, p. 161-190.
- 2.- SABATÉ, F. «En torno a la identificación de sinagogas medievales» *Sefarad* 59.1 (1999).
RIERA, Jaume. «Juderías y sinagogas en Cataluña, Diez años después», a: LÓPEZ, Ana María; IZQUIERDO, Ricardo (coord), *Juderías y sinagogas de la Sefarad Medieval*. 2003, p. 229-252.
- 3.- MUNTANÉ, Josep Xavier, *Fonts per a l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrega. Documents i regesta*. Catalonia Hebraica, VIII (2006).
- 4.- MUNTANÉ, Josep Xavier, «Les cases que solien ésser dels jueus. Una aproximació al call de Tàrrega a través dels llibres d'estimes». *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrega), 19, (2006), p. 105-123.
- 5.- MUNTANÉ, Josep Xavier. «Proposta d'ubicació del fossar dels jueus de la vila de Tàrrega a partir dels testimonis documentals continguts en els llibres d'estigmes (1501-1510)». *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrega), 20 (2007), p. 104-118.

- 6.- MUNTANÉ, Josep Xavier. «L'alimentació a l'Aljama medieval de Tàrrrega.» *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 22 (2008), p. 105-128.
- 7.- MUNTANÉ, Josep Xavier, «Metges jueus contractats pel govern municipal de Tàrrrega durant els segles XIV i XV.» *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 26 (2012), p. 135-147.
- 8.- LÓPEZ DE MENESES, Amada «Una consecuencia de la Peste Negra en Cataluña: el pogrom de 1348. Apéndices (Documentos inéditos), *Sefarad*, (Madrid) 19 (1959),
- 9.- KARIN ALMBLADH, *Joseph ha-Kohen. Sefer 'Emeq ha-Bakha (The Vale of Tears) with the chronicle of the anonymous Corrector. Introductions. Critical Edition. Comments*. Uppsala, 1981: «Van passar encara uns dies [de l'assalt al call de Barcelona] i es van aixecar contra els jueus que hi havia a la ciutat de Cervera, en van matar unes divuit persones i van fer presa del botí. Els qui van sobreviure van fugir per salvar-se, van mortificar amb eldejuni les seves vides i sac i cendra van col·locar a molts. Van passar encara tres dies i el dia desè del mes d'Av, dia de mortificació, es van aixecar també els habitants de Tàrrrega, van carregar contra els jueus i van perir més de tres-centes persones; les van arrossegar cap a una cisterna buida i van fer presa del botí. Els qui van sobreviure van fugir per salvar-se a la casa dels seus coneguts amb un present [fet] amb discreció, fins que va passar la fúria. I van restar despulats dels seus béns i no se n'avergonyien, en aquell dia impetuós».
- 10.- Hi ha un termini de dos anys per a dur a terme la memòria de l'excavació, que comporta els estudis arqueològics i antropològics corresponents.
- 11.- COLET, Anna; SAULA, Oriol, «La influència de l'element religiós en l'excavació del fossar dels jueus de Tàrrrega.» *La intervenció arqueològica a les necròpolis històriques. Els cementiris jueus*. 2010. MUHBA, p. 44-50.
- 12.- Veure nota 4
- 13.- COLET, Anna; NAVARRO, Carles; GRIÑÓ, Damià; SAULA, Oriol. «La intervenció arqueològica al carrer de la Font 7-9. Un abocament de materials del segle XIV a la zona del Call de Tàrrrega.» *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega), 26, (2012), p. 9-19.
- 14.- VALENZUELA, Sílvia; VALENZUELA, Lua. «La fauna recuperada al carrer de la Font 7-9. Testimoni de l'alimentació al call jueu de Tàrrrega (L'Urgell)», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 26 (2012) p. 51-67.
- 15.- Les gestions de Jordi Ramon Torres, regidor de cultura de l'Ajuntament de Tàrrrega entre 2007 i 2011 i diputat al Congrés la legislatura de 2004 a 2008 van ser claus per aconseguir aquesta aportació de 200.000 euros del Ministerio de Cultura.
- 16.- En l'edició del catàleg van ser fonamentals les aportacions de la Fundació Carmen & Lluís Bassat, així com de la Diputació de Lleida i l'Institut d'Estudis Ilerdencs.
- 17.- COLET, Anna. «Les fosses comunes de la necròpolis medieval jueva de Les Roquetes, Tàrrrega.» *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 23 (2009), p. 103-123
- 18.- MUNTANÉ, Josep Xavier. «Itinerari pels documents relatius a l'assalt del call de Tàrrrega de l'any 1348.» *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 23 (2009), p. 157-179
- 19.- veure bibliografia notes 10 i 11.
- 20.- El jaciment de les Roquetes es troba en diferents parcel·les de sol urbà. Un cop finalitzats els treballs d'excavació es tornaren a cobrir de terra les fosses i en l'actualitat hi ha parcel·les que ja han estat edificades, mentre que d'altres resten a l'espera. Tot que que no s'ha pogut musealitzar cap tram del jaciment per trobar-se en terrenys particulars s'ha senyalitzat mínimament l'indret amb aquest plafó explicatiu on es mostren imatges de l'excavació.
- 21.- Han participat en aquests tres cicles de conferències *Tragèdia al call. Tàrrrega 1348* Albert Velasco (Dr. en història de l'art), Adriano Casagrande (restaurador), Javier Lozano (escultor i professor de la UB), Sílvia Valenzuela (arqueozoòloga), Jordi Ramos (arqueòleg i especialista en ceràmica medieval i moderna), Joan Eusebi García Biosca (arqueòleg i historiador), Josep Xavier Muntané (Dr. en filologia hebrea i investigador de la història dels jueus medievals catalans), Anna Colet (arqueòloga directora de l'excavació de les Roquetes i tècnica del MCUT), Jordi Casanovas (Dr. en filologia hebrea i conservador del MAC), Jon Arrizabalaga (investigador de l'IMF-CSIC de Barcelona), Eulàlia Subirà (Dr. en antropologia i professora de la UAB), Jordi Ruiz (antropòleg responsable dels treballs de camp de la necròpolis de les Roquetes), Lluïsa Amenós (Dra. en història de l'art i especialista en patrimoni metàl·lic), Elisabet Cerdà (restauradora del Museu Tèxtil de Terrassa), Marc Gener (Dr. en història i especialista en armament medieval), Mònica Oliva (Dra. en història i especialista en joieria prehistòrica) i Oriol Saula (arqueòleg i director tècnic del MCUT). Prèviament, en el cicle *La petjada dels jueus a Catalunya*, fet el 2013, ja havien participat Jordi Casanovas, Josep Xavier Muntané i Tessa Calders (professora titular de la Secció d'Hebreu i Arameu del Departament de Semítiques de la UB i presidenta de l'Institut Privat d'Estudis Món Juïc).
- 22.- MUNTANÉ, Josep Xavier *Regest dels documents de l'Arxiu Parroquial de Verdú relatius als jueus (1265-1484)*, 2015.
- 23.- GREEN, Monica, ed. *Pandemic Disease in the Medieval World: Rethinking the Black Death. The Medieval Globe* 1 (2014), publicació de la Western Michigan University. VALENZUELA, Sílvia; VALENZUELA, Lua; SAULA, Oriol; COLET, Anna; MERCADAL, Oriol; SUBIRANA, Carme; NADAL, Jordi. «Shechita and Kashrut: Identifying Jewish populations through zooarchaeology and taphonomy. Two examples from Medieval Catalonia (North-Eastern Spain)» *Quaternary International*, 2014, p. 1-9

Bibliografia a l'entorn del patrimoni jueu medieval de Tàrrrega

- BADIAS, Jaume; SAULA, Oriol. «Les Excavacions arqueològiques del jaciment del Molí del Codina de Tàrrrega.» *Tamid*, núm. 2, 1999, p. 161-190.
- CLUA, MARIA «Les Fosses comunes del fossar dels jueus de Tàrrrega, testimoni de la realitat monetària de mitjan segle XIV», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 23 (2009), p. 139-155.

- COLET, Anna; RUIZ, Jordi; SAULA, Oriol; SUBIRÀ, Eulàlia. «Les fosses comunes de la necròpolis medieval jueva de Les Roquetes, Tàrrrega», *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 23 (2009), p. 103-123.
- COLET, Anna; MUNTANÉ, Josep Xavier; RUIZ, Jordi; SAULA, Oriol; SUBIRÀ, Eulàlia. «La necròpolis jueva de les Roquetes, Tàrrrega, l'Urgell.» *Tribuna d'Arqueologia 2008-2009*. Barcelona. Generalitat de Catalunya. 2009.
- COLET, Anna.; MUNTANÉ, Josep Xavier; RUIZ, Jordi; SAULA, Oriol; SUBIRÀ, Eulàlia. «Las fosas comunes de la necròpolis medieval judía de les Roquetes (Tàrrrega, l'Urgell, Lleida)» *Congreso de Arqueología Judía Medieval en la Península Ibérica. Balance y perspectiva*. Murcia 2009.
- COLET, Anna; SAULA, Oriol. «La influència de l'element religiós en l'excavació del fossar dels jueus de Tàrrrega.» *La intervenció arqueològica a les necròpolis històriques. Els cementiris jueus*. 2010. MUHBA, p. 44-50.
- COLET, Anna; NAVARRO, Carles; SAULA, Oriol «Un abocament de mitjans del segle XIV a les immediateses del call de Tàrrrega: intervenció al carrer la Font 7-9» *IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Tarragona, 2010, p. 379-384
- COLET, Anna; MUNTANÉ, Josep Xavier; PIERA, Marc; RUIZ, Jordi; SAULA, Oriol; SUBIRÀ, Eulàlia. «Els amulets de la necròpolis medieval hebrea de les Roquetes, Tàrrrega (l'Urgell)» . *IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Tarragona 2010, p. 1021-1024
- COLET, Anna.; MUNTANÉ, Josep Xavier; RUIZ, Jordi; SAULA, Oriol; SUBIRÀ, Eulàlia. «Les fosses comunes des Roquetes à Tàrrrega». *Archéologie du judaïsme en France et en Europe Paris, 2011, p. 247- 260*.
- COLET, Anna; NAVARRO, Carles; GRIÑÓ, Damià; SAULA, Oriol. «La intervenció arqueològica al carrer de la Font 7-9. Un abocament de materials del segle XIV a la zona del Call de Tàrrrega». *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 26 (2012), p. 9-19.
- CREMADES, Francesc. *El regiment de preservació de pestilència (1348) de Jacme d'Agramont. Història del manuscrit guardat a Verdú, context i versió en català actual*. Tàrrrega 2016.
- GREEN, Monica, ed. *Pandemic Disease in the Medieval World: Rethinking the Black Death. The Medieval Globe 1* (2014), publicació de la Western Michigan University.
- KARIN ALMBLADH, *Joseph ha-Kohen. Sefer 'Emeq ha-Bakha (The Vale of Tears) with the chronicle of the anonymous Corrector. Introductions. Critical Edition. Comments*. Uppsala, 1981.
- LÓPEZ DE MENESES, Amada «Una conseqüència de la Peste Negra en Catalunya: el pogrom de 1348. Apéndices (Documentos inéditos)», *Sefarad*, 19 (1959), Madrid.
- MOIXÉ NATAN. *Questions de vida*. Ed. A cura de Josep Xavier Muntané. Barcelona 2010
- MUNTANÉ, Josep Xavier. *Fonts per a l'estudi de l'aljama jueva de Tàrrrega. Documents i regesta*. Catalonia Hebraica, VIII (2006).
- MUNTANÉ, Josep Xavier. «Les cases que solien ésser dels jueus. Una aproximació al call de Tàrrrega a través dels llibres d'estimes». *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 19 (2006), p. 105-123.
- MUNTANÉ, Josep Xavier. «Proposta d'ubicació del fossar dels jueus de la vila de Tàrrrega a partir dels testimonis documentals continguts en els llibres d'estimes (1501-1510)». *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 20 (2007), p. 104-118.
- MUNTANÉ, Josep Xavier. «L'alimentació a l'Aljama medieval de Tàrrrega». *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 22 (2008), p. 105-128.
- MUNTANÉ, Josep Xavier. «Itinerari pels documents relatius a l'assalt del call de Tàrrrega de l'any 1348». *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 23 (2009), p. 157-179
- MUNTANÉ, Josep Xavier. «Metges jueus contractats pel govern municipal de Tàrrrega durant els segles XIV i XV». *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 26 (2012), p. 135-147.
- MUNTANÉ, Josep Xavier «Aproximació a les causes de l'avalot de Tàrrrega de 1348". *Tamid 8, (2013), p. 103-129*.
- MUNTANÉ, Josep Xavier *Regest dels documents de l'Arxiu Parroquial de Verdú relatius als jueus (1265-1339)*. 2015.
- RUIZ, Jordi; COLET, Anna; SAULA, Oriol; SUBIRÀ, Eulàlia. «Anàlisi del dipòsit dels cadàvers a les fosses comunes de les Roquetes» *IV Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*. Tarragona 2010, p. 653-658.
- SABATÉ, F. «En torno a la identificación de sinagogas medievales», *Sefarad 59.1, (1999)*.
- RIERA, Jaume. «Juderías y sinagogas en Cataluña. Diez años después». a: LÓPEZ, Ana María; IZQUIERDO, Ricardo (coord), *Juderías y sinagogas de la Sefarad Medieval*. 2003, p. 229-252.
- SAULA, O. [cur.] *Tragèdia al call. Tàrrrega 1348*. Museu Comarcal de l'Urgell. Tàrrrega, 2014.
- VALENZUELA, Sílvia; VALENZUELA, Lua. «La fauna recuperada al carrer de la Font 7-9. Testimoni de l'alimentació al call jueu de Tàrrrega (l'Urgell)». *Urtx: revista cultural de l'Urgell*, (Tàrrrega) 26 (2012), p. 51-67.
- VALENZUELA, Sílvia; VALENZUELA, Lua; SAULA, Oriol; COLET, Anna; MERCADAL, Oriol; SUBIRANA, Carme; NADAL, Jordi. «Shechita and Kashrut: Identifying Jewish populations through zooarchaeology and taphonomy. Two examples from Medieval Catalonia (North-Eastern Spain)» *Quaternary International*, 2014, p. 1-9